

Het archeologisch onderzoek op de site "Huis van de Mechelaar" Beffersstraat - Reuzenstraat - Zakstraat

Inleiding

Op 2 juni 2003 startte de archeologische ploeg van Mechelen ondersteund door het IAP (Instituut voor het Archeologisch Patrimonium) een nieuwe opgravingscampagne in de binnenstad. Het gemeentebestuur plant immers een gloednieuw 'Huis van de Mechelaar' vlak achter het stadhuis. Hiervoor moeten de gebouwen die o.a. de personeelsdienst, juridische dienst en de dienst openbare werken van de stad huisvestten, verdwijnen in de Reuzenstraat en in een gedeelte van de Beffersstraat en de Zakstraat. Alleen het huis Zakstraat 3 wordt bewaard en geïntegreerd in de nieuwbouw.

En archeologen zouden natuurlijk geen archeologen zijn als ze ook niet nieuwsgierig waren naar de ondergrondse geschiedenis van de huizen. Het bouwblok dat plaats moest ruimen voor het toekomstige Huis van de Mechelaar bestond immers uit meer dan enkel de woonhuizen. De bijhorende erven waren door de stad ingericht als parking en deze konden onderzocht worden vooraleer de afbraakwerken van start gingen. In de leegstaande gebouwen kon dan op hetzelfde moment een muur-historisch onderzoek plaatshebben. Zo kunnen sporen die uit de grond komen misschien nog aangevuld of vervolledigd worden met nieuwe gegevens uit muren, zolderingen of dak-gebintes.

Nieuwsbrief 5

Bijzondere aandacht werd besteed aan oudere bouwfases van de huizen en de evolutie van de percelen. De zomer van 2003 stond voor de archeo-ploeg vooral in het teken van het huizenonderzoek (Zakstraat nrs. 3, 5 en 7), een keer iets anders dan de markten! Nog tijdens dit onderzoek werd de ploeg tot twee maal toe voor een noodopgraving elders in de binnenstad opgeroepen.

overzicht opgraving

Site 'Huis van de Mechelaar': een verhaal van huizen

Archeologisch : terrein binnenkoer Evolutie van de gebouwen

Zakstraat 3

Van dit huis werden geen oudere bouwfases teruggevonden, wel andere installaties op het erf. Het contrast met de gegevens van huisnummer 7 is dan ook erg groot. De reden hiervan is nog onduidelijk.

Zakstraat 5

Het terrein van huisnummer 5 is slechts zeer vluchtig onderzocht. Een aanbouw uit recentere periodes zat direct onder de oppervlakte maar dit gedeelte werd niet verder uitgediept. Op dit terrein lag ook een kelder in baksteen die verschillende keren herbouwd werd. In de 19de eeuw was hij in gebruik als beerput. De kelder was zeker vanaf de 18de eeuw eigendom van de eigenaar van huisnummer 7.

Zakstraat 7

Aan de hand van opgravingsgegevens kan men heel wat te weten komen over de lange geschiedenis van een huis. De oudste resten van deze woning dateren uit de vroege 13de eeuw en bestaan uit bakstenen muren (totale lengte 8 m, aansluitend bij het huidige huis, breedte onbekend), een haard en twee vloerniveaus. 'De haard' is een interpretatie van de archeologen, het gaat om twee gemetselde pijlers met daartussen en ernaast een rij bakstenen bovenop het vloerniveau. De vloer bestond uit een laag zandige leem, vloertegels werden niet teruggevonden. Misschien waren ze reeds lang geleden uitgebroken.

overzicht opgraving Zakstraat 7

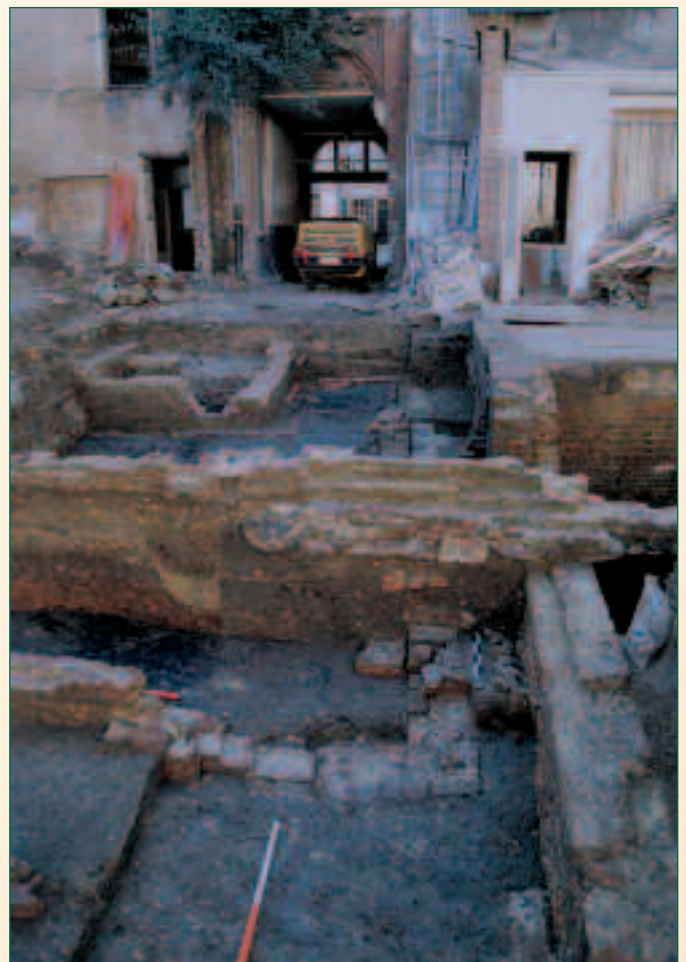

Op het einde van de 13de eeuw werd dit pand letterlijk tot op de grond afgebroken, een dikke puinlaag bedekte de restanten ervan. Op de vloer bevond zich een laagje zwarte as, blijkbaar verwoestte een brand eerst het huis. Na de afbraak werd er, vermoedelijk nog in de 14de eeuw, een nieuwe constructie opgericht, ditmaal veel kleiner. Dikke bakstenen muren, eveneens aansluitend bij de achterzijde van het huis, rusten op zeer verzorgd gemetselde grondbogen. Het huis kent duidelijk een inkrimping van het woonoppervlak.

Ook dit gedeelte wordt afgebroken (in de 15de eeuw?) en niet meer heropgebouwd. Het huis krijgt vermoedelijk zijn huidige afmetingen. Het terrein wordt in dezelfde periode volledig gekasseid, hierin zijn twee fases te onderscheiden.

De kelders van het huis zijn erg opvallend. De twee oudste liggen achteraan op het erf, aansluitend bij de huizen in de Bafferstraat, maar waren toegankelijk vanop het terrein van huisnummer 7. Beide waren in baksteen overkoepeld met een tongewelf en hadden een vloer in baksteen. Eén ervan werd reeds in de 16de eeuw gebruikt als beerput. De noordzijde van het erf werd voor een gedeelte ingepalmd door een lange kelder in baksteen met verschillende ingangen. Deze kelder werd pas in de jaren '70 van de vorige eeuw afgebroken. Al deze kelders waren in de 18de eeuw toegankelijk vanop een koetsweg die tot diep op het erf leidde.

overzicht sporen 13de-eeuwse huis

Evolutie van de perceelsgrenzen

De duidelijkste manier om de begrenzing van de eigendommen te bestuderen zijn de perceelsmuren. Zij scheidden de erven van elkaar. De modernste versie van de perceelsscheidingen tussen de erven van huisnummers 3, 5 en 7 liggen beide perfect in de lijn van de huismuren. Tussen huisnummers 5 en 7 werd een oudere muur gevonden uit de 14de eeuw (behorend bij de tweede fase van het huis) die ook dat tracé volgt, al ligt hij ietsje meer zuidelijk. De oudste 13de -eeuwse muren van huisnummer 7 lopen niet parallel met de recentere versies doch een beetje schuin. Een echte perceelsmuur uit deze periode werd niet teruggevonden.

Andere structuren

Zakstraat 3

Op dit terrein werden - naast twee kelders waarvan de ene kan gedateerd worden in de 16de eeuw - 3 waterputten en een oven teruggevonden.

oven Zakstraat 3

De grootste waterput, die nog niet gedateerd werd, was zeer verzorgd gebouwd in baksteen. In de aanleg zijn twee fases te onderscheiden.

waterput Zakstraat 3

Net onder de oppervlakte en aansluitend bij de huizen aan de Bafferstraat zijn vloerniveaus gevonden die worden geïnterpreteerd als paardenstallen uit de 19de eeuw.

Zakstraat 7

De waterput.

Op het erf van Zakstraat 7 werd een waterput blootgelegd die dateert uit de 14de eeuw. Hij werd, samen met de huismuren, aangelegd op grondbogen en de perceelsmuur. Opvallend is wel de vreemde positie van de waterput tegen deze

waterput tegen perceelsmuur
aangebouwd Zakstraat 7

perceelsmuur. De reden hiervoor is onduidelijk. Misschien wilden de bouwers gebruik maken van een stuk 13de eeuwse muur die inderdaad vervat zit in de waterput. De put was opgetrokken uit baksteen en was ca. 3m diep. De koepel werd er achteraf opgemetst.

Kleine gebouwtjes

Op hetzelfde terrein stonden nog heel wat gebouwtjes op slordige fundamenteën. Enkele kan men iets later dateren dan de waterput en boden waarschijnlijk onderdak i.v.m. ambachtelijke activiteiten.

Weg

Een stukje wegdek in grote zandstenen en met herstellingen in baksteen werd ontdekt onder de puinlaag afkomstig van de afbraak van het 13de-eeuwse gebouw. Vermoedelijk leidde een weg naar het huis. Andere resten van een wegdek werden teruggevonden bovenop de afgebroken muren van dit 13de-eeuwse huis. De juiste datering van deze weg is nog onduidelijk, misschien behoort hij bij de fase van de heropbouw van het huis.

binnenzicht kelder Zakstraat 7 en (18de-eeuwse ?) koetsweg

Vondsten

Bij de oudste fase van Zakstraat 7, het 13de eeuwse gebouw, werd een klein hamertje teruggevonden in de vloer. Het werd reeds onder handen genomen door het restauratieatelier van het IAP en wacht nu op verder onderzoek.

metalen hamertje (13de eeuw?)

Uit een latere periode dateert een hondenkopje in rood aardewerk. Dergelijke figuutjes werden soms gebruikt om de nok van het dak te versieren.

hondenkopje in rood aardewerk
(nokversiering?)

Bouwtechnisch: het huizenonderzoek

Wanneer je Mechelen vanuit de verte nadert is het eerste wat je ziet de Sint-Romboutstoren. Het is inderdaad een schitterend monument dat zich boven alles verheft. Maar een stad is meer dan haar schitterende monumenten. Het is een plek waar zeer veel mensen samenkomen, weetjes uitwisselen en hun bezigheden hebben. Al deze mensen samen maken de rijkdom van een stad uit. Zowel nu als lang geleden. Bij veel historici en archeologen leeft het besef dat er slechts weinig geweten is over hoe de mensen vroeger leefden. Door middel van het huizenonderzoek wordt telkens opnieuw geprobeerd daarover iets meer te weten te komen. In welke huizen woonden welke mensen en deden welk werk? Maar er wordt ook gezocht naar wat welke mensen aten. Dat verschilde namelijk van gezin tot gezin en dus van huis tot huis. Een welstellend handelaar bijvoorbeeld kon zich zalm en kabeljauw veroorloven, terwijl een eenvoudige wever het moest stellen met sprout en haring. Maar krieken, kip en mosselen aten ze allemaal.

Het is onwaarschijnlijk hoeveel je kan te weten komen over het leven van de Mechelaars die honderd, tweehonderd of vijfhonderd jaar geleden woonden op dezelfde plek waar archeologen en monumentenzorgers nu de kans krijgen aan onderzoek te doen.

Maar dat vereist wel samenwerking. Samenwerking tussen historici die de archieven uitspitten, archeologen die in de grond nauwkeurig alle sporen verzamelen en bouwhistorici die kijken naar wat zich onder de vele pleisterlagen in oude woningen bevindt.

De sloop van de gebouwen die plaats moeten ruimen voor het nieuwe 'Huis van de Mechelaar' bood een unieke kans voor bouwtechnisch onderzoek: nooit voordien kon men in het Mechelse op dergelijke grote schaal aan huizenonderzoek doen. Gelijklopend met het archeologisch onderzoek op de open binnenruimte, werd in de te slopen gebouwen met hamer en beitel gewerkt om achter valse muren, vloeren en plafonds een stuk van het verhaal te ontdekken.

Eén ding is duidelijk geworden: zelfs achter de meest gewone gevels schuilt een rijk verleden. Als je het moderne pleisterlaagje wegkrabt, verschijnen de eeuwenoude sporen.

Beffertsraat 6

Onder een laag linoleum bevond zich een luik naar een kelder met een gemetseld stenen gewelf waarvan iedereen het bestaan vergeten was.

Zakstraat 1

Achter valse wanden en behangpapier werd een houten dakgebinte ontdekt dat op zijn minst 300 jaar oud was. Ambtenaren die jarenlang in het gebouw werkten, dachten dat het gebouw slechts 50 jaar oud was.

Zakstraat 5

Achter drie lagen valse plafonds werden houten draagbalken aangetroffen die 400 jaar oud zijn.

Onder een pleisterlaag zat een muur met sjabloonbeschilderingen uit de jaren '30 van de 20ste eeuw. Daaronder verschenen dichtgemetselde ramen, deuren en muurnissen, variërend in ouderdom tussen 100 en 500 jaar oud.

diverse dichtgemetselde
muuropeningen

Zakstraat 7

De grootste verrassing bleek het pand Zakstraat 7. De gevel in gele industriële baksteen was duidelijk 20ste-eeuws. Dat het om niet meer dan een voorzetmuur ging bleek uit de ingewerkte 18de-eeuwse arduinen poort. Bij het verwijderen van de pleisterlagen binnenin bleek duidelijk dat de gevel er later tegenaan gezet was, vermoedelijk ter vervanging van een houten gevel. De tussenmuren bleken, na het verschijnen van een groot aantal gotische nissen, vele eeuwen ouder te zijn.

Bovendien was één tussenmuur integraal bewaard van het gelijkvloers tot in de nok van het dak. De voormalige vloerniveaus waren duidelijk te onderscheiden evenals de plaats van de haard of de locaties waar in een latere periode verbindingsdeuren gemaakt werden naar het pand ernaast.

De muurnissen

Omdat de gevonden muurnissen vage sporen van beschildering vertoonden, werd de specialistenploeg van Monumenten en Landschappen van de Vlaamse Gemeenschap o.l.v. Marie-Anne Buyle verwittigd.

Van 1 tot 8 juli 2003 kwamen zij ter plaatse om de gevonden nissen te onderzoeken en om een eerste bescherming aan te brengen.

Zij richtten hun aandacht vooral op de 11 nissen op de gelijkvloerse en eerste verdieping van het gebouw Zakstraat 7 die alle min of meer gelijkaardige kenmerken vertoonden.

3 gelijkaardige nissen uit reeks van 6 (of 7?)

Zij constateerden een afwerking met een egaliserende laag van kalk en zand met daarop een dunne afwerklaag.

Op de schuine rand van de nissen werd een baksteen imitatieschildering aangebracht. De zijkanten van de nis bleven op dat moment onbeschilderd. De vloer van de nissen is eveneens bepleisterd en wellicht in het rood geschilderd.

muurnis met baksteen imitatiebeschildering

Een tweede beschilderingsfase die in enkele nissen nog goed zichtbaar was, bestaat uit een brede rode en witte boord op de schuine kanten. De binnenwanden vertonen een rode beschildering waarin een witte rechthoek werd uitgespaard.

Op de nieuwe witte kalklaag van de achterwand werden deurtjes in trompe-l'oeil geschilderd: halfronde vorm, verticale planken, scharnieren en een slot. Het slot bevindt zich soms rechts en soms links. De overblijvende boord rond de deuren is lichtroze van kleur.

detail deurtje in nis

De nissen konden helaas niet bewaard blijven wegens technische problemen i.v.m. de nieuwbouw.

Het zuidelijke kerkhof

De heraanleg van het plein voor de St-Rombouts-kathedraal betekende voor de archeologen een leuk intermezzo. De opgraving in de Zakstraat werd in de loop van de maand augustus even stilgelegd en twee weken lang werd dit stukje Mechelen samen met stagiairs van de Leuvense universiteit onderzocht. Er moest niet eens diep gegraven worden voor de resten van twee huizen vrijkwamen. Op een kaart naar Jan Van Hanswijck (1576) kan men zien hoe deze huizen er ooit uitzagen. Het waren in ieder geval geen huisjes van eenvoudige lieden.

detail gravure G. Braun & F. Hogenberg (1581)

Opmerkelijk is wel dat op de tekening de richting van de gebouwen wat afwijkt van de reële situatie. Tegelijk met de huizen werd een gedeelte van de oude kerkhofmuur rond de kathedraal blootgelegd. Deze muur wordt ook op het plan afgebeeld.

De kerkhofmuur bestond uit zandsteen op een bakstenen fundering. In het noorden (richting kerk) maakte de muur een lichte knik naar het westen. In het zuiden vormde deze schuttingsmuur samen met drie andere zandstenen muren een klein gebouwtje. Het gebouwtje stond - vreemd genoeg - in een schuine hoek ten opzichte van de kerkhofmuur. De reden hiervoor is onbekend.

zicht op kerkhofmuur met aanpalende muurpartijen

De oude kerkhofmuur werd ten dele afgebroken voor de bouw van twee huizen. Deze huizen zijn georiënteerd op - en maken gebruik van - de oude muur. Van deze gebouwen zijn heel wat historische gegevens bekend. Aan de hand van archivalische en iconografische bronnen kunnen we vermoeden dat ze gebouwd werden tussen 1450 en 1576, in opdracht van het Kapittel van St.-Rombouts. Waarschijnlijk dienden ze tot woning van een kerkfunctionaris. Het gebouw aan de Steenweg werd waarschijnlijk reeds vanaf de bouw, of vlak erna, ingedeeld als twee woningen. Het huis nabij de kerk heeft lange tijd als één geheel bestaan en werd waarschijnlijk pas tussen 1646 en 1698 onderverdeeld. De huizen werden verkocht aan het stadsbestuur van Mechelen dat in 1717 besliste de huizen af te breken (met dank aan Raf Ribbens voor de historische informatie).

Van deze twee huizen werd enkel datgene aan de zijde van de kathedraal onderzocht. De overgebleven resten omvatten de kelder(s) en enkele funderingen van het gelijkvloers:

- **het gelijkvloers:** in het noorden bevinden zich een aantal muren die geïnterpreteerd worden als funderingen van de bovenbouw. Eén muur wordt aanzien als de aanzet van een grondboog. Deze zone was niet onderkelderd. Naast dit deel van het huis lag een kleine waterput, die niet verder onderzocht werd.

- **de kelder:** het zuidelijke gedeelte van het huis was onderkelderd met twee 'kamers' met daartussen een doorgang. De noordelijk ruimte was overdekt met een tongewelf en bezat een bakstenen vloer, de zuidelijke kamer had waarschijnlijk een kruisgewelf. Hier lag een

vloer uit kasseien en bewerkte stukken zandsteen. Ook enkele kapitelen waarop het gewelf rustte, zijn fraai bewerkte zandstenen die mogelijk elders gerecupereerd zijn. De keldermuren bestonden uit baksteen en waren afgewerkt met een witte bepleistering. In deze kelder zijn meerdere bouwfasen te herkennen.

Halverwege de lange zijde van het gebouw werd de keldermuur in een latere fase doorbroken door een ovaalvormig overkoepelde constructie uit baksteen, gefundeerd op kasseien. De oorspronkelijke functie van dit bouwwerk is raadselachtig, na herhaalde aanpassingen werd hij gebruikt als beerput.

ovalen overkoepelde constructie (functie?)

In de puinvulling van de kelder bevonden zich een aantal munten die dateren uit de 16de eeuw. Ook het archeologisch materiaal uit deze vulling kunnen we in die periode plaatsen. Moeten we rekening houden met een afbraakfase voor de definitieve afbraak in het begin van de 18de eeuw? Dit is nog niet duidelijk...

skeletresten onder kerkhofmuur (11de-12de eeuw)

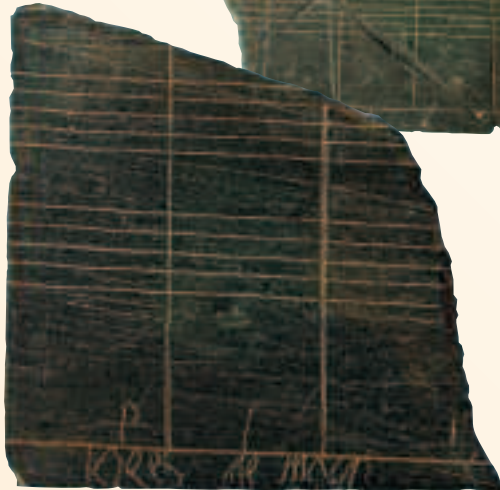
Onder het vloerniveau van de kelder werden menselijke resten aangetroffen, wat te verwachten was binnen de zone van het oude kerkhof. Deze begravingen - zonder kist - kunnen ons helpen bij het dateren van de kerkhofmuur. Eén van de skeletten ligt namelijk voor een gedeelte onder deze muur en moet dus ouder zijn. Enkele

beenderen zijn voor onderzoek ter beschikking gesteld van het IAP en worden gedateerd in de 11de of 12de eeuw.

Uit de keldervulling kwam een opvallende en zeldzame vondst: vier samenhangende leisteenfragmentjes met daarin notenbalken gegrift. Muzieknoten staan er niet op, op één stuk zijn onderaan wel ingekraste letters zichtbaar.

fragmenten leitjes met ingegrifte notenbalken

fragment leisteen met ingekraste tekst

Deze leistenen werden o.a. gebruikt bij het muziekonderricht en kunnen gedateerd worden in de loop van de 16de eeuw. Muziekeducatie was zeker vanaf de 15de eeuw een onderdeel van de opvoeding van de burgerjeugd aangezien muziektheorie beschouwd werd als een wetenschappelijke discipline. Ook compositieschetsen en kladversies konden op de stenen genoteerd worden. De Lage Landen speelden een toonaangevende rol in de ontwikkeling van de Westeuropese muziek, met name in de polyfonie, en via archivalische bronnen weten we dat er heel wat muziekhandschriften werden vervaardigd. Toch zijn er relatief weinig bewaard gebleven. Van de leistenen bordjes zijn er maar een drietal overgebleven, allen uit archeologische opgravingen. Eentje werd in Gent ontdekt in 1993 in een afvalput en bevat de notatie van een cantus firmus. Uit Vliet nabij Ijsselstein (NL) komt een fragment met een melodie in streepjesnotatie en een Nederlandse tekst erbij gekerfd en op een voorbeeld uit Fosses-la-Ville staan enkel muziekbalken en geen noten. De Mechelse exemplaren passen dus in deze laatste categorie. (bron: E. SCHREURS, Anthologie van muziekfragmenten uit de Lage Landen (Middeleneeuwen – Renaissance): polyfonie, monodie en leisteenfragmenten in facsimile, 1995.)

Uit dezelfde keldervulling werden drie beeldjes bovengenoemd, in aardewerk en pijsaarde. Mogelijk gaat het om een priesterfiguur, een afbeelding van St.-Joris met de draak en een nog ongeïdentificeerd beeldje. Zij horen waarschijnlijk in de 16de eeuw thuis.

fragmenten beeldjes in aardewerk

De Bofferbrug

Begin september werd de ploeg archeologen ook nog even teruggeroepen naar een plaats in het verlengde van hun vorige opgaving op de Veemarkt. Bij rioleringswerken in de Bofferstraat werden funderingen blootgegraven die hoorden bij de Bofferbrug. De Bofferbrug verbond de Bofferstraat met de Veemarkt en verderop met de Keizerstraat, ze vormde zodoende het bindmiddel tussen de uitvalsweg naar het oosten en het economische hart van de stad, de (Grote) Markt. Zij wordt voor de eerste maal vermeld in 1311.

detail plan Basire (1745): Bofferbrug en loop van Melaan

Ir. Paul Temmerman (openbare werken) was de eerste om de archeologen te verwittigen van deze vondst. Er werd een enorm breed bruggenhoofd aangetroffen – het element van de brugconstructie waarop de bogen van de brug vertrekken - in baksteen.

opgraving bruggenhoofd
Beverbrug

Twee dwarse bakstenen muren verankerden dit bruggenhoofd in de oever van de Melaan.

archeologen tekenen de
sporen van de Beverbrug op

Langs de noordzijde was de brug afgewerkt met een wit kalkzandstenen parement dat schuin naar beneden liep. Het bewijst dat hier een paardendrink was aangelegd, een naar benedenlopend pad in de Melaan om paarden (en wellicht andere dieren) te drinken.

Onze stad is een merkwaardig geheel van geheimzinnige en verborgen plekken en constructies, die in de loop der tijden uit het stadsbeeld zijn verdwenen. Waar voor de 21ste-eeuwse (ingeweken) Mechelaar de Melaan niet meer is dan een straat tussen Kraanbrug en Katelijnestraat, weet de historisch bewuste inwoner beter. De Melaan was een bevaarbare meander van de Dijle, die vanaf de Hanswijkpoort afsplitste van de Dijle, een grote bocht maakte rond een groot deel van de binnenstad en uitmondde ter hoogte van 't Veer, niet ver van de

Winkelpoort. Met uitzondering van 't Groen Waterke is de Melaan samen met andere grachten en vlieten stelselmatig onder de grond verdwenen.

Volgens sommige historici was de Melaan ingericht als oudste omwalling van het lage gedeelte van de stad op de rechteroever, vooraleer op het einde van de 13de eeuw het definitieve tracé van de stadsversterking werd vastgelegd, (huidige stadsvesten). Nochtans ontbreken toponymische gegevens voor deze hypothese. Bovendien werden noch bij de opgravingen op de Veemarkt, noch bij de aansluitende rioleringswerken sporen van poortconstructies aangetroffen. De Melaan als versterkingsgracht van de stad? Die opvatting maakt volgens de archeologen weinig kans.

Samenstelling en Teksten

Frank Kinnaer
Lieve Lettany
Liesbeth Troubleyn
Werner Wouters

Fotografie

Stad Mechelen
IAP

Verantwoordelijke uitgever:

Lieve Lettany – Stedelijke Musea
2800 Mechelen
D/2004/0797/004